

‘WANT WIE ZICHZELF EEN NAR DURFT NOEMEN, ZAL MEN WELDRA ALS WIJZE ROEMEN’*

Bespreking van Sebastian Brant, *Het Narrenschip*. Vertaald en van toelichtingen voorzien door Dr. E. Vandervoort. Inleiding door Dr. Ton Vink. Budel, Uitgeverij Damon, 2007, 416 pp., ISBN 978-90-5573-802-1, € 24,90; samen met een fotografische herdruk van de oorspronkelijke uitgave van *Das Narrenschiff* uit 1494 kost het boek € 44,90.

door Piet Offermans

VERWANTSCHAP

In 2007 had de Boekenweek als thema ‘humor’, en de organisatoren bedachten er een veelomvattend motto bij: ‘Lof der zotheid, scherts, satire en ironie’. Dan kun je letterkundig putten uit de zestiende tot de eenentwintigste eeuw en valt er met goed fatsoen een massa boeken (her-) uit te geven. Uitgeverij Damon te Budel heeft haar bijdrage geleverd met de uitgave van een Nederlandse vertaling van *Das Narrenschiff* van de Straatsburger Sebastian Brant (1458-1521), waarvan de eerste druk in 1494 in Basel verscheen. Narren hebben iets met humor van doen, een narrenschip wordt direct in verband gebracht met carnaval, en het beroemdste boek van Erasmus kan mooi verwijzen naar een soort voorganger van 15 jaar daarvoor.

Filosoof Ton Vink, die de Nederlandse vertaling inleidt, suggereert zelfs dat *De Lof der Zotheid* is geïnspireerd op *Das Narrenschiff*, want, zo schrijft hij, Erasmus en Brant bewonderden elkaar als intellectuele tijdgenoten. Toen Erasmus in 1509 vanuit Italië op weg naar Engeland over de Alpen trok, ontwierp hij zijn meesterwerk, en het is alleszins denkbaar dat het idee later, bij een ontmoeting met Brant in Straatsburg, verder vorm kreeg. Vink gaat zover om Erasmus bij de hedendaagse lezer te excuseren voor mogelijk plagiaat, want ‘overnemen/overschrijven’ was in die tijd heel gewoon, ja zelfs een eerbetoon aan de oorspronkelijke auteur. Bovendien overtreft de *Laus Stultitiae* Brants *Narrenschiff* in menig opzicht. Vink beargumenteert zijn vooronderstelling van de nauwe verwantschap van de twee boeken ook nog met een citaat van ene Lodewijk Severeijns uit diens *Erasmus. Arm in arm met een zwerver* (1951), waarin Erasmus met een exemplaar van *Das Narrenschiff* onder de arm afscheid neemt van Brant en naar Keulen afreist. Maar het lijkt me kras om deze roman (?) als historische ‘bron’ te gebruiken.

HUMOR?

Ik sta nog even langer stil bij dit kleine detail in de uitgave van *Het Narrenschip*, omdat hier een misverstand aan de oppervlakte komt dat de inleiding ontsiert, namelijk dat *Das Narrenschiff* een humoristisch, satirisch boek zou zijn. Het laatste is gedeeltelijk waar, maar het eerste zeker niet. Sebastian Brant heeft met zijn boek een bijdrage geleverd aan een genre dat in de late vijftiende eeuw wijdverbreid was, dat der zedenspiegel. Menselijke eigenschappen en menselijk gedrag worden onder de loep genomen, becommentarieerd en duchtig afgewezen. Door Brant maar liefst 112 gedragingen, in evenzovele ‘kapittels’. Hij verwoordt zijn ongenoegen over de vele uitingen van afkeurenwaardig menselijk gedrag die zijn samenleving corrumperen en verzieken. Hij spoort de mensen aan zich weer op het rechte pad te begeven en zich tot het oude, vertrouwde geloof en de ware leer te wenden; zo niet, dan zal het slecht met ze aflopen.

We zitten in het staartje van de Middeleeuwen: de gedachte aan het einde, de dood, hel en verdoemenis is nooit ver weg. Als je *Das Narrenschiff* dan toch ergens mee wilt vergelijken, dan komt veel meer dan *De Lof der Zotheid* een allegorisch drama als *Elckerlijc* in aanmerking: mens,

let op je gedragingen; aan het eind van je latijn ben je, voor de troon van god sta je en er is maar één uitweg uit de helse poel. Brant abstraheert niet zoals dat in *Elckerlijc* gebeurt, hij strooit de menselijke slechtheid uit in een bonte verzameling van zonden, misstappen, nalatigheden en onvermogen. Brant amuseert zijn lezers niet, hij laat ze niet lachen over hun eigen dwaasheid, hij kapittelt ze en zegt ze wat er gebeurt als ze niet uitkijken. En dat zijn tijdgenoten het begrepen!

SATIRE

De satire zit in de verwijzing naar de nar. De nar (de narren!) van Brant is echter geen grappenmaker, geen satirische conferencier aan het hof of op de markt, geen humorist. De nar is de verpersoonlijking van de dwaze, lichtzinnige, onverantwoordelijke mens, die het rechte pad, de *deugd*, verlaat en zich begeeft op de kronkelpaden van de ondeugd. De nar staat voor ieder mens, Elckerlyc, die op zijn levensweg de ene fout na de andere maakt en aan het eind van de rit de rekening gepresenteerd krijgt (kap. 85):

Wij allen, die hier leven mogen,
O vrienden, worden steeds bedrogen,
Als wij niet leren te voorzien,
De Dood die ons niet zal ontzien.
[...]
We zijn dus zot om niet te denken
In al die tijd die God wil schenken,
Hoe ons het best voor te bereiden,
Op 't sterven, dat niet is te mijden.

Die reis door hun leven leggen de narren van Brant af op een schip – een gebruikelijke symbolische voorstelling in de late Middeleeuwen – en de vijftiende-eeuwse moralist is bepaald niet optimistisch over de afloop, want volgens hem is de mens onherroepelijk op weg naar Narragonië, het land der dwazen. Is er nog redding? Jazeker, maar dan moet de mens wel rechtsomkeert maken, dat dwaze avontuur de rug toekeren, terug naar de zekerheid van het aloude geloof (kap. 42):

Gij narren, wilt toch van mij leren,
Verstand begint bij vrees des Heeren,
Men vindt der heiligen wijze raad,
Op 't pad dat men voorzichtig gaat.

Als je Brant moet geloven, is dat pad naar de Heer vrijwel verlaten. De hele wereld is volop bezig met ondeugd te bedrijven, de hele mensheid vaart mee in het narrenschip. Ontkomt de geestelijkheid? Nee (kap. 73):

Bij elke boer past een Heer-broer,
Die zich in leegheid graag vetmest,
Niet werkt en heer speelt voor de rest.

De adel misschien (kap. 85)?:

Kan adel, goed, macht, jong bestaan,
In peis en vree, Dood, voor u staan?
Ja, al dat 't leven deed ontstaan,
En sterflijk is, – dat gaat er aan!

Dat rijkdom een slechte start is in de marathon naar de hemelvaart ligt voor de hand, in het licht van de nieuw-testamentische notie over de kameel en het oog van de naald. Brant deelt de afkeer van het geld (kap. 17):

Het zotst op aarde is dat men geld,
Meer eert dan wijsheid, die niet telt,

Dat men een rijke voorrang geeft,
Doordat hij rinkel-oren heeft.

Geestelijke rijkdom zou daarentegen bij Brant in hoog aanzien moeten staan. Maar ook hier vindt hij voldoende argumenten om de mensheid te waarschuwen. Brant leeft in de eeuw van de uitvinding van de boekdrukkunst. Als hij geboren wordt praktiseert Gutenberg in Mainz zijn nieuwe vinding, bij het verschijnen van *Das Narrenschiff* is haar zegetocht in Europa in volle gang. Gevaarlijk, oordeelt Brant (kap. 103):

Want vals geloof en valse leer,
Die groeien elke dag steeds meer.
En drukkers hebben dit in handen;
Men zou veel boeken best verbranden.
[...]
't Geloof steunt op drie zaken zwaar:
Op aflat, boeken [de Heilige Geschriften] en
de leer,
En die juist acht men thans niet meer.

Sterker nog, de met de boekverspreiding gepaard gaande democratisering van het onderwijs is in Brants ogen minstens zo gevaarlijk:

Dat aantal scholen zag men nooit,
Dat nu in elk land is verstrooid;
Haast is op aard geen enkele stad,
Die niet haar hogeschooltje had.
Daar zijn dan ook veel slimme lieden,
Voor wie men nu geen cent zou bieden.

SUCCES VAN EEN AARTSMORALIST

Alleen deze paar citaten al maken ons één ding duidelijk: hier is een conservatieve mopperkont aan het woord. Straks nog wat staaltjes van dit behoudende gevit. Maar eerst deze vraag: hoe kan deze aarts-moralist die eigenlijk zo wat alle geneugten van het leven verbiedt, zo enorm populair zijn geweest? Want dat was *Das Narrenschiff*. Een onverbiddelijke bestseller, de eerste in de Duitse geschiedenis, uiteraard met dank aan de door Brant zelf bekritiseerde boekdrukkunst. Na de bijbel het meest gelezen boek in het Duitse taalgebied. Al drie jaar later verscheen een Latijnse vertaling, die de basis vormde voor snel volgende vertalingen in het Frans, Engels en Nederduits.

Dat Brant niet in het Latijn schreef maar in de volkstaal is één van de verklaringen voor de populariteit van *Das Narrenschiff*. Hij schreef voor het volk, in de taal van het volk, wat niet erg gebruikelijk was in de vijftiende eeuw. Het was al wel eerder gebeurd, dat 'vertalen' van de leer voor het volk (zoals bijvoorbeeld door Jacob van Maerlant in de *Rymbybel*), en Luther zou dra zijn voorbeeld volgen, maar het was evengoed een ongebruikelijk staaltje van 'populariseren' via de taal. Bovendien hebben zijn versregels de ontwapenende eenvoud van een sinterklaasgedicht: de taal is vaak volks – in weerwil van de beledende, repressieve inhoud. Brant komt het volk nog verder tegemoet door elk kapittel van zijn boek te beginnen met 'een korte inhoud' boven een prent die het verbale betoog uitbeeldt. Geen beletsel, ook niet voor de ongeletterden, om er kennis van te nemen. En als je nog nooit een boek van dichtbij had gezien, had je kans dat je in de kerk kennismaakte met Brants preek, want zijn boodschap werd zelfs vanaf de kansel verkondigd.

Maar waarschijnlijk komt de enorme populariteit van het boek toch vooral op het conto van de inhoud. De mensen kregen een spiegel voorgehouden en herkenden zichzelf perfect. Wat ze zagen was wel niet mooi, het was niet edel, en in het licht van het naderend einde (dat toen heel wat eerder kwam dan nu) zelfs behoorlijk verontrustend, maar het was toch ook plezant. Al die zonden, al die dwaasheid! Wat een risico's voor een gelukkig eeuwig leven! Maar bestraffende

preken was de vijftiende-eeuwer gewoon: in prent, preek, pamflet, poëzie en op het podium werd hem de mantel uitgeveegd. Visioenen van eeuwig geweend en vuur en pijn in een gedrochtenwereld waren alledaagse kost. Maar een mens moet leven en als het kan wat plezier maken. Dus bekijk je zo'n prent, je leest het boek, herkent de wereld en jezelf, huivert en gaat over tot de orde van de dag. En het nivellerende karakter van de zonde doet je als lezer deugd: koning, keizer, paap en admiraal: zondigen doen ze allemaal.

LEERZAAM & VERMAKELIJK

Sebastian Brant leest zijn tijdgenoten de les en ze genoten ervan. Maar ook voor ons is, na meer dan 500 jaar, *Het Narrenschip* een leerzaam en soms vermakelijk boek. Zie het kapittel over de opvoeding (kap. 6), met als motto:

Hij die zijn kinderen zo maar slaat,
Opvoeding aan 't lot overlaat,
Ervaaft zelf veel leed vroeg of laat.

Nou, dat is modern: geen fysiek geweld! Nee, fout: je moet gericht meppen:

Terechte straf brengt zelden leed,
Tucht met de roe bant zonder smart,
Het nar-zijn uit een kinderhart.

Leerzaam is ook het kapittel over seks: 'Over minnarij' (kap. 13). Doordat de taal van *Das Narrenschiff* nogal eens als uitgesproken boertig wordt gekarakteriseerd, en door het openhartig taalgebruik in eigentijdse kluchten en andere volksvertelsels, verwacht je in dit hoofdstukje een pietsje porno, als Venus zelf aan het woord komt. Maar wat weet die meedogenloze verleidster te melden? Dat haar verleidingskunst nog veel, veel doeltreffender is dan die van: Circe, Calypso, de Sirenen, Cupido, Amor. Vervolgens vergeet Brant even het thema en krijgen we een spoedcursus klassieke goden en helden en wat ze niet allemaal met elkaar uitspookten – alles in keurige taal. Geen onvertogen woord valt hier, of het moest het snaakse, want dubbelzinnig bedoelde 'boogje' van Cupido zijn.

Vooroordelen van zijn tijd zijn Sebastian Brant allerm minst vreemd. Zo krijgen vrouwen de bekende veeg uit de pan waar het gaat om

'Geheimen bewaren' (kap 51). De bijbel wordt – weer – geciteerd om het vrouwelijk onvermogen te etaleren:

Nar is, wie zijn vrouw openbaart,
Wat hij als zijn geheim bewaart.
De sterke Samson moest gedogen,
Dat hij zijn haar verloor en ogen
[...]
De Schrift vermaant reeds dat men vrouwen,
Nooit een geheim mag toevertrouwen.

Ijdelheid, narcisme: vrouwen zijn er niet vies van. Maar, zegt Brant eerlijk: mannen kunnen er ook wat van. Weer worden de klassieken van stal gehaald: de Romeinse keizer Otto (kap. 60), twee maal daags scheren, baden in ezelnemelk, altijd spiegel bij de hand. Ook niet vergeten:

Pygmalion, Narcissus. Maar toch, die vrouwtjes. Weet je dat ze zelfs zo ver gezonken zijn dat ze mannenondeugden gaan imiteren (kap. 77)?

En, tegen alle reglementen,
Zitten ze steeds tussen de venten;
Tussen de mannen, vrij en vrank,
Daar hen noch tucht, noch schroom bevangt,
Ze spelen, dobbelen, vroeg en laat,
Wat voor een vrouw toch echt niet staat.
Hun plaats is bij hun spinnewielen,
En niet steeds achter mannenhielen.

Uiteraard zijn vrouwen verderfelijke verleisters:

En Judith, niet zo voorbereid,
Had Holofernes niet verleid;
Vol verf zou Jezabel zich smeren,
Opdat Jehu haar zou begeren.
De Wijze spreekt: 'Kijk naar de grond!
Want 't vrouwenoog zet aan tot zond!'
Narinnen zijn toch vaak zo geil,
Dat zij hun tronie bieden veil.

En zo hekelt Sebastian Brant door. In 112 (plus twee later toegevoegde) kapitels worden 112 narren over de knie gelegd. De mens kan, nee móét er al zijn kwalijke eigenschappen als in een lachspiegel in herkennen. Om potentiële kritikasters van zijn boek de mond te snoeren, vermeldt Brant ten slotte in zijn 'Verontschuldiging des dichters' (kap. 111) dat hij alles ter ere Gods heeft opgeschreven, dat hij er niks aan verdiend heeft, en dat hij best begrijpt dat zijn betoog in verkeerde aarde kan vallen. Maar:

En leg het toch zo slecht niet uit,
Puur ook geen ergernis er uit.
Want daarvoor werd het niet geschreven!
Ik weet, dit wordt mij aangewreven;
Gelijk de bloemen die mooi stralen,
Waaruit de bijen honing halen,
Die lokken eveneens de spinnen,
Die hun vergif dan daaruit winnen.

Geen probleem, over zijn gelijk laat Sebastian weinig twijfel:

Wie wijze raad niet kan verdragen,
Zal over mij nog vaker klagen,
Maar hoort men dan zijn woorden aan,
Dan blijkt het om een kluns te gaan.

Om in dezelfde, zelfverzekerde moralistische toon te eindigen:

Zo sluit Sebastianus Brant,
Die elk in wijsheid geeft zijn raad,
Wie hij ook is, waar hij ook staat:
Geen goede stielman komt te laat!

GOUDEN GREEP

Hoewel *Het Narrenschap* niet echt past bij het hoofdthema van de boekenweek: 'humor', is de uitgave van deze vertaling een gouden greep. Een klassiek icoon van de Westeuropese literatuur is hiermee binnen het bereik van de hedendaagse Nederlandse liefhebber gekomen.

Het is een prachtige editie geworden, in twee fraaie delen. Het deel met de fotografische herdruk van de oorspronkelijke Hoogduitse uitgave uit 1494 is een bibliofiel feestje: wat een fraaie combinatie van oorspronkelijke tekst & afbeeldingen en papierkeuze! (Het geheel is overigens wat strak afgesneden, zodat margeaantekeningen (van welke vroege lezer?) deels zijn weggevallen. Maar dat kan ook liggen aan het gebruikte exemplaar, uit de universiteitsbibliotheek te Dresden.)

Het tweede deel, met de vertaling van E. Vandervoort (plus inleiding van Ton Vink), verdient eveneens lof. Ik vind dat Vandervoorts omzetting in berijmd Nederlands over het algemeen adequaat, soms speels, en nergens hinderlijk is. Aan het wrochten van een nieuw, Nederlandstalig kunstwerk heeft de vertaler zich niet bezondigd: hij is dicht bij de volkspoëzie van het origineel gebleven. Bovenstaand etiket 'sinterklaasgedicht' is dan ook lovend bedoeld. De annotatie én een toelichting bij de gravures maken het geheel nog aantrekkelijker.

Het was mooi geweest als Vandervoort zijn werk had toegelicht. Welke editie heeft hij gebruikt? De toelichting die hij geeft bij de houtsneden behorend bij de kapittels 38 en 80, die zowel in de facsimile als in zijn vertaling voorkomen, klopt bijvoorbeeld niet met de plaatjes (38 is met 55 verwisseld). Wél met de hier afgebeelde houtsneden uit de door Joachim Knape bezorgde editie (2005).

Hoe lang heeft hij aan de vertaling gewerkt, welke beslissingen heeft hij genomen, op welke moeilijkheden is hij (eventueel) gestuit? En: wanneer werkte hij eraan? Eén voorbeeld in de annotatie doet vermoeden dat hij de vertaling ver voor 2007 moet hebben afgerond: 'In de Duitse tekst staat hier een erg toepasselijke woordspeling die wijst op het verband tussen geest en lichamelijke ziekte, .. wat de moderne geneeskunde enkele decennia geleden (S. Freud) ook ontdekte' (n. 251).

Maar dit doet niks af aan het resultaat. Met deze uitgave hebben vertaler en uitgever de cultuurhistorie in boekvorm weer een stuk rijker gemaakt, en de studie van *Het Narrenschip* en zijn auteur een sterke impuls gegeven.

* Uit de 'Voorrede op het Narrenschip', p. 34. Citaten uit *Het Narrenschip* worden aangegeven met hun kapittelnummer; de afbeeldingen (behalve bovenstaande) zijn overgenomen uit de facsimile.